

Mikael Reuter

Skolan och språkvården

Detta nummer av Språkbruk handlar om modersmålsundervisningen och speciellt om skoluppsatser och bedömning av dem. Den övergripande frågan om vad det är som gör att en text bedöms som bra eller dålig diskuteras av Tor Hultman, docent i Lund. Ingegerd Nyström, tf. professor i Tammerfors, redogör för en undersökning av språket i finlandssvenska studentuppsatser. Undervisningen i språkvård vid Pedagogiska fakulteten i Vasa behandlas i en artikel av Barbro Wiik, tidigare tf. bitr. prof. i modersmålets didaktik vid Pedagogiska fakulteten men för tillfället verksam inom Vasa universitet. Slutligen ingår en presentation av professor Ulf Telemans senaste bok, *Lära svenska. Om språkbruk och modersmålsundervisning*.

Skolans roll i vården av vårt språk kan inte överskattas. Hur mycket vi än sysslar med språklig träning på eftergymnasial nivå och språkvård för olika grupper av professionella språkbrukare, kommer vi inte ifrån att en förutsättning för all fortbildning på språkbrukets område är att folk har en ordentlig grund i sitt modersmål. Varken högskolorna eller senare fortbildningskurser kan kompensera bristande grundfärdigheter i det som Ulf Teleman brukar kalla "det offentliga språket" (vilket inte skall förväxlas med offentlig svenska i betydelsen myndigheternas svenska). De grundfärdigheterna skall skolan se till att eleverna får – och här är det inte bara fråga om modersmålsundervisningen, utan i hög grad om den också språkligt allmänbildande undervisning som ges i andra ämnen, och där inte minst läromedlen har en avgörande betydelse.

Det är i varje fall modersmålsläraerna som är våra viktigaste språkvårdare. De har den dubbla uppgiften att dels öppna elevernas ögon för de språkliga problemen och påverka deras attityder

i rätt riktning, dels undervisa i rena språkriktighetsfrågor. Samtidigt gäller det att se till att språkriktighetskravet inte formas till en hämsko som förtar eleverna deras lust att använda språket och experimentera med det. För lärarna på klassrumsgolvet är det alltså i tillspetsad form fråga om samma balansgång som för den språkvård som bedrivs på rikspanet, t.ex. i kontakten med journalister och andra professionella språkbrukare.

Närspråk och offentligt språk

En av de viktiga saker som skolan bör lära eleverna är skillnaden mellan den privata sfärens närspråk och det offentliga språk som används för kommunikationen i samhället i stort – i massmedier, organisationer, administration, utbildning osv. Många tecken tyder på att den gränsen inte är så tydlig för alla. När i övrigt sakliga nyhetsartiklar i en rikstidning eller programinslag i radion plötsligt – och utan markeringar – innehåller utpräglade slang- och vardagsuttryck, då är det ett tecken på att journalisternas känsla för ordens stilvalörer inte är vad den borde vara.

Ingegerd Nyström visar i sin artikel att ett utmärkande drag för svaga uppsatsskribenter är oförmågan att hålla stilarterna isär, vanligtvis just i form av opåkallade talspråksdrag i uppsatserna. Sådana talspråksdrag är ofta samtidigt finlandismer, men det är alltså fråga om en mer djupgående språklig osäkerhet än blott och bart en omedvetenhet om finlandismer. Till saken hör visserligen att en sådan osäkerhet om stilen är förstäligen just när det gäller skoluppsatser, eftersom uppsatsskrivandet representerar en så konstlad kommunikationssituation.

Översättningsövningar?

Ett ännu mera alarmerande problem än den stilistiska osäkerheten tycks vara många finlandssvenska abiturienters osäkerhet i fråga om grundläggande grammatiska strukturer i svenskan, bl.a. prepositionsbruk och ordföljd. Här kan man fråga sig om inte strukturövningar och regelrätta översättningsövningar vore på sin plats – mer eller mindre enligt mönster av undervisningen i främmande språk. Jag har också tidigare talat för översättning från finska (och varför inte engelska) som ett led i modersmålsundervisningen. Det vore ett utmärkt sätt att göra eleverna uppmärksamma på skillnader mellan språkens struktur, samtidigt som det skulle ge dem praktisk övning i något som en förbluffande stor del av finlandssvenskarna i större eller mindre utsträckning får syssla med i sitt vuxna liv. Kreativa översättningsövningar kunde också vara ett bra sätt att träna upp formuleringsförmågan hos dem som inte har så lätt för att uttrycka sig fritt i skrift.

Problemet här är naturligtvis att de flesta modersmåls lärare själva saknar utbildning i översättningsteknik. Kanske det är dags att ordna kurser i översättningens teori och praktik inom lärarutbildningen och fortbildningen för modersmåls lärare?

Finlandismer

I studentuppsatserna är de traditionella finlandismerna enligt Nyströms erfarenhet inte särskilt frekventa, medan däremot nyare översättningslån av typen "göra beslut" kan utgöra ett större problem. I stort sett samma erfarenhet tycker jag man har av det professionella språkbruket i samhället i stort, även om inslaget av traditionella finlandismer – också mindre rekommendabla sådana – kan vara ganska påtagligt framför allt i massmedierna.

Skolan kommer aldrig att kunna lära de finlandssvenska eleverna en svenska som är fri från provinsiala finlandssvenska drag. Ett sådant mål

vore inte bara orealistiskt utan också onödigt och rentav missriktat. Orealistiskt är det därför att de särfinlandssvenska språkdragen – om man ser till alla genrer och språkliga nivåer – är så pass många att ingen finlandssvensk med rimlig möda kan lära sig att undvika dem alla. Onödigt är det för att kommunikationen för det mesta fungerar bra också om normen tillåter ett visst mått av variation. Missriktat är det för att vårt språkbruk alltid formas av en social och kulturell verklighet som vi varken kan eller bör ta avstånd från. Framför allt gäller detta privatsfären och det språk som hänförs till den, men också i vidare bemärkelse det samhälle vi lever i och många av de samhällsord som intimt hör samman med det. Vi skall inte glömma att också många officiella termer och uttryck är enbart finlandssvenska – antingen för att de betecknar något specifikt finländskt eller för att man av någon annan anledning har valt ett annat uttryck i Finland än i Sverige.

Det viktiga är därför att modersmålsundervisningen är selektiv vid behandlingen av finlandismer. Finlandssvenska ord och uttryck får absolut inte a priori betraktas som språkfel, men man får inte heller sticka huvudet i busken och acceptera alla finlandismer som något av naturen givet som det inte lönar sig att motarbeta. Idealet är naturligtvis att eleverna blir medvetna om de provinsiala dragen i finlandssvenskt språkbruk och lär sig att vid behov använda ett språk som är så fritt som möjligt från onödiga finländska egenheter. Även om finlandismerna har sin givna plats i det familjära vardagsspråket och i viss mån i det språk som används för att skildra bl.a. samhällsförhållandena i Finland, bör målet vara att den neutrala svenska sakprosan i Finland skall skilja sig så lite som möjligt från den i Sverige. När vi skriver om t.ex. miljö, ekonomi, teknik, medicin, konst och klädmode behövs det sällan några finlandismer. Att onödiga och olämpliga översättningslån och finskpåverkad syntax bör undvikas över lag behöver knappast påpekas.

Kan skolan ge sina elever grunderna för ett sådant allmänt gångbart offentligt språk vid sidan av det mera provinsialt färgade närspråket är mycket vunnit.